

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՔՐՈՆԻԿ

ՀԱՅ-ՎՐԱՍՏԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

Այս տաւր տարի է որ գոյութիւն ունի Կովկասում մի հարց, որին անուանում են «հայ-վրացական հարց»։ Այդ հարցը բարձրացրել են Վրացիք, որոնք գանգատոււմ են որ Հայերը տիրապետել են ըստի կովկասեան հարստութիւններին եւ չնորհիւ այդ հարստութեանց ոչ միայն հայկական այլ վրացական նահանգներում իշխում են ամբողջ ազդաւորութեան, ուրեմն եւ Վրաստանի վրայ։ Առանց հեռու գնալու, նրանք մասնանիչ են անում Տփղիսը որը անցեալում Վրաստանի մայրաքաղաք է եղած, եւ դեռ այժմ գլխաւոր քաղաքն է մի նահանգի որի ազդաւորութիւնը գլխաւորապէս կազմում են Վրացիք, եւ այդ Տփղիս քաղաքում Հայերը ոչ միայն ամենաուժեղ տարրն են հանդիսանում, այլ եւ թրուով նոքա բռնում են քաղաքին ամենամեծ մասը։ Բաց ի դրանից հարկաւոր չէ մոռնալ որ Տփղիսը Կովկասի մայրաքաղաքն է, վարչական եւ գրականական-կուլտուրական կեդրոնը։ Այս իրողութիւնը ի նկատի առնելով վրաց գրագէտները, ինչպէս իլիւս Ջաւաւադէ եւ Նկակի Ձեքեւելի աշխատում են համոզել իւրանց հայրենակիցներին որ սրանք պիտի «հաւաքական» ոյժերով անխնայ կռիւ մղեն Հայերի դէմ, որպէս զի օրաց տիրապետութեան մի հարուած տրուի, որովհետեւ այդ տիրապետութեանը վերջ է վերջի բոլորովին կլանել Վրաց ազդութիւնը եւ վրկել նրանց ապրուստի միջոցներէջ. — հաւաքական ոյժերով, որովհետեւ անհատական կռիւը անզօր է այնպիսի մարդկանց դէմ, ինչպէս են Հայերը։

Իրաւացիօ են արդեօք Վրացիք թէ ոչ։

Որպէս փաստ, ճիշդ է, որ Հայերը տնտեսական կողմից ամենաուժեղ ազգն են Կովկասում, եւ չնորհիւ այդ նիւթական հարստութեանը ամենանշանաւոր դերն են խաղում տեղական հաւաքական հարցերում։ Եթէ ինչ ինչ պայմաններ չաշխատէին ընդդիմադրել Հայերուն՝ դեր խաղալու, այդ ժամանակ Հայերի նշանակութիւնը՝ չնորհիւ իրանց ետանդի եւ ընդունակութիւններին աւելի մեծ կը լինէր անշուշտ։ Աւելացրենք սրան եւ այն հանգամանքը որ Հայերի թիւը հասցրած է պետական ծառայութեան մէջ միլիոնամի, եւ այն ժամանակ բոլորովին պարզ է դառնում, որ արդէն բաւականին արգելքներ կան Հայերի համար Կովկասում դեր խաղալու, եւ որ այժմ միայն նիւթական հարստութիւնն է, որ նրանց միջոց է տալիս իւրանց դիրքը պահպանելու։

Ուրեմն վարչական տեսակէտից Վրացիների վրայ ոչ մի հայկական ճնշման մասին խօսք չէ կարող լինիլ, քանի որ Վրացիների թիւը պետական ծառայութեան մէջ տառնապատիկ աւելելի մեծ է քան Հայերի. այդ ծառայութեան բարձր պաշտօններում ոչ միայն ներկայումս չէ կարելի գտնիլ, մինչդեռ Վրացիք ունին անբաշխելի տեղական ու գլխաւորական բարձր պաշտօններում։ Բաց ի սրանից—եւ զաւ շատ բնորոշ երեւոյթ է, — հայկական գաւառներում դաւաճող տեղացիներից շատերը Վրացիք են, իսկ վրացական գաւառներում չի կարելի հայ գաւառապետ գտնիլ։ Մի խօսքով՝ սրանից կարելի է եզրակացնել որ վարչական տեսակէտից Հայերը ոչ մի կերպով չեն կարող ազդել կովկասեան գործերի վրայ ի վնաս Վրացիների, եւ թէ ընդհակառակը այդպիսի միջոց վրայելում են տեւելի Վրացիք։

Մնում է տնտեսական կռիւն։

Բայց ո՞վ է լսել որ ո եւ է միջամտանք ճնշել մի ուրիշ համայնքը «գիտակցաբար»։ Այդ կարող է գուցէ պատահել, սակայն դրա համար անհրաժեշտ է, որ այդ համայնքները կամ ազդութիւններ չունենան մէջ մի կատաղի ի շնամութիւն լինի, եւ այդ «գիտակցաբար» ճնշումը կամ հալածումն էլ կարող է տեսել ոչ երկար ժամանակ, որովհետեւ կարճաժամ անբնական ժամանակամիջոցից յետոյ, տնտեսական յարաբերութիւնները փոխելու համար անհրաժեշտ է, չափն ինչ, եւ ոչ թէ շահեւորական յարաբերութիւնների ամենանիմանական տարբեր շահն է, շահն ինչ, եւ ոչ թէ շահը

տուեղը, Շահն ստացողի համար բոլորովին միևնույն է ու վ տալիս նրան այդ արդիւնքը, Հայը, Վրացին, Ռուսը, Չինացին, եւ ուրիշն երբ՝ օրինակ՝ Բաքուցի մի նաւթատէր ծախում է իր գործը, եւ գնել ցանկացողներէր, նա չէ ծախում Վրացուն (եթէ այդպիսինը պատահում է), դա նշանակում է տնտեսական լիզուով, որ գտնուեցաւ մի ուրիշը, որը գնեց գործը աւելի բարձր գնով Գնան այդ Վրացին, Որ ուրիշ կերպ էլ չէր կարող լինել, կ'ապացուցանեն նոյն իսկ Վրացիք, ահա թէ ինչպէս Օթայնի է որ Վրաց ազնուականները մեծամասնութեան կալուածները գնան են գրուած, զլիւսաւորապէս բանքերում, իսկ մասնաժի՛ եւ մասնաւոր մարդկանց մօտ, երբ ազնուականներից մէկը, խրուելով պարտքերի մէջ, ցանկանում է վերջ ի վերջոյ գրաւ գրահել իր կալուածը, այն ժամանակ գիտենք թէ ինչ է անում. — նա փնտռում է Հայերին, որովհետեւ սոքա են փողի տէրերը եւ կարող են յամենայն դէպս աւելի շատ տալ, Ուրիշն Վրացին, աստելով Հայուն, այնու ամենայնիւ սրան է տալիս իր կալուածքը. էլ ո՞ր մնաց Հայը, որը ոչինչ գրեթէ չէ զգում Վրացոց դէմ, Բայց ամենածիծաղելին հետեւեալն է. Վրացիք գահազատում են Հայուն վրայ. եւ այն ժամանակ, երբ նա այս կամ այն պատճառով չէ ուղղում գրաւով ընդդէմ իր կամ գնել այս կամ այն կալուածքը, եւ այն ժամանակ, երբ նա ընդունում է Վրացու առաջարկութիւնը: Առաջին դէպքում նրանք ասում են որ Հայերը դիտմամբ Վրացուն փոխ չեն տալիս, կալուածքը չեն գնում. երկրորդ դէպքում նրանք գահազատում են, որ Հայերը փոքր առ փոքր գցում են իրանց ձեռքը, ինչ որ կայ-չկայ Վրացոց մօտ, Սորա համար մօտակայ անցեցիկ կարող էր լինէր օրինակ բերել հետեւեալը. յայտնի էր, որ Հայերն օրինակ ծախում է իր մեծ տունը Պ. Մանթաշեանին, որը սկզբից չցանկանալով, վերջը գնեց. եւ ի՞նչ էր կարածում, ասում են որ նամակով ու բերանացի Վրացիք խնդրում էին եւ մինչեւ անգամ սպառնում այդ տունը չգնել, փոխանակ (ինչպէս արամաբանութիւնը կը ստիպէ) խնդրել ւ միայն տանտիրոջը որ իր տունը չծախէ (ասում են թէ Պ. Մանթաշեանը համաձայնում էր այդ Վրացոց խնդրելու ատարել, միայն թէ նրանց էլ իրանց կողմից ծախէին նրան հանդուցեալ Գրիգոր Արքեպիսկոպոստը, որը վերջինիւր ծախել էր Վրաց ազնուականութեանը եւ որտեղ գտնուում է այժմ «Վրաց ազնուականութեան թատրոնը», Վրացիք չհամաձայնեցին):

Ինչ վերաբերում է Վրացիներին մի այլ գահազատին, այսինքն թէ Հայերը վրայ են թափում մի ուրիշ չափաւէտ տեղ եւ կարճ միջոցում բոլոր աղբիւրներն ու ջուրերը իրանց ձեռքն են վերցնում — այդ գահազատը էլ վերին աստիճանի տղայական է և նա կարող էր տեղի ունենալ, երբ յայտնի լինէր, որ Հայերին առանձին արտօնութիւններ են տրուած պետական օրէնսդրութեան մէջ, որոնցմով նրանք հետապնդեալ յաղթում են ուրիշ ազգութիւններին, բայց զանի որ Հայերը այդպիսի արտօնութիւններ չեն վայելում, այլ ընդհակառակը, ուրիշն այդպիսի մի գահազատը բոլորովին անտեղի է դառնում ւ յետ Բաքուայի նաւթային արդիւնաբերութեան գործում Հայերը նշանաւոր տեղ են բռնում, դա շնորհիւ իրանց որոշ յատկութիւններին է, որոնք են առեւտրական հեռատեսութիւն, աշխատասիրութիւն եւ վարչական ընդունակութիւններ: Եւ թէ Վրաց գահազատը արդար է, այն ժամանակ նոյն չափով կարող էր լինիլ գահազատել Բաքուայի Հայերի վրայ Տփղիսից կամ Ալեքսանդրապոլից Հայերը, որովհետեւ Բաքուայ հարուստ Հայերը գրեթէ առանց բացառութեան Ղարաբաղցիք են: Եթէ Տփղիսցին չկարողացաւ ժամանակին ըմբռնել Բաքուայի նաւթի նշանակութիւնը եւ չգտաւ իր մէջ ձեռնարկութեան բաւականաչափ եռանդ նախը շահագործելու, ինքն է մեղաւոր, այլ ոչ թէ Ղարաբաղցին, եւ ինչ ազգութեան էլ պատկանում լինի այդ Տփղիսցին, բոլորովին միևնույնն է:

Վրացոց անբաւականութեան երրորդ կէտը սա է մօտաորոպէս. որ Հայերը, իրանց գործերում մաքուր չլինելով, եւ անխափր լինելով միջոցների մէջ, արագութեամբ կեդրոնացնում են դրամը իրանց մօտ, եւ այդպէս Վրացին յետ է մղում. բայց ի գրանից եթէ Վրացին Հայուն հետ մի գործի մէջ է, նա շնորհիւ իր միատեսութեան ու մաքրութեան անկարող է մրցել իր հայ ընկերակցի հետ, որը փոքր առ փոքր գործի միակ տէրն է դառնում:

Այս կէտը միակ կէտն է, մեր կարծիքով, որի մասին հնարաւոր է որ եւ լինի քառանկարութիւն: Իսկապէս, անկարելի չէ, որ մի ազգը աւելի անխափր լինի որ միջոցների մէջ գոյութեան կուսում, զան մի ուրիշը, եւ կարելի է մինչեւ անգամ ընդունել, որ Հայերը աւելի անխափր են զան Վրացիք. սակայն միտաբանական հարցն այն է, որ Հայերն ու Վրացիներն յառաջդիմու-

թեան զանդաղ րնթացքը : Հարցը հենց նրանումն է կայանում, որ Վրացոց անյաջողութեան գլխաւոր պատճառը փնտռելու է իրանց ծուլութեան, հեշտասիրութեան եւ համեմատաբար մշտաւոր թոյլ ընդունակութիւնների մէջ : Դրա փոխարէն ամբողջ մեղքը գցել Հայերի անխելութեան վրայ, կը նշանակէ չկարենալ գտնել պատճառները :

Եւ իսկապէս ասած, կասկածելի է թէ ո՛ր աստիճանի ճիշտ է գանգաւոր Հայոց անխելութեան մասին Դրամական միջման մէջ նոյն ոգին է տիրում ինչ որ քաղաքականութեան, Ամէն մի ուժ ձգտում է արտայայտութիւն ստանալ, ուժերի մրցման մէջ աւելի ուժեղը յաղթ է գնում, եւ յետ միացողը սկսում է գահազատուել ուժեղից, ամբողջ մեղքը պցելով սրա մարջման անգութ միջոցների վրայ : Կան զէպքեր, երբ յաղթուածը իրաւացի է մասամբ, եւ կամ մինչեւ անգամ ամբողջութեամբ Բայց ո՛րքան յաճախ է պատահում երբ յաղթուողը ինքն է մեղաւոր եղել, Այստեղ «մեղաւոր» գաղափարը անհրաժեշտ է ընդունել ոչ քաղաքական մարզով, այլ լոկ կենսական կոտի մղման տեսակէտից : Մէկը մեղաւոր է որովհետեւ եռանդ ու լըրութիւն չուուն, միւրը՝ որովհետեւ զուրկ է համապատասխան ընդունակութիւններից, իսկ երրորդը, որովհետեւ չէ իմանում պաշտպանել իր իրաւունքները, չէ հասկանում, որ տնտեսական կոտի մէջ առ մի ժամանակ ուժեղը չէ յարմարւում թոյլին : այլ լինում է (եւ անհրաժեշտ պիտի լինի), որ թոյլը ձգտում է յարմարւել ուժեղին : Առողջ զատող մարդը կը համաձայնուի, որ անկարելի է պահանջել մի որ եւ է մարդուց, որ նա ցտւակցելով թոյլին՝ վարձի սրան, օրինակ՝ ինչպէս գործակաւար, քանի որ նա համոզուած է, որ միւրերը, նոյն վարձատրութեամբ, աւելի լաւ կը կատարէր այդ գործը, եւ աւելի աշխուժ կը տար : Կան անշուշտ քացառութիւններ, բայց նոքա հատ-հատ են պատահում անձնական յարաբերութիւնների ազդեցութեան շնորհիւ, իսկ ընդհանուր սկզբունքը, սովորութիւնը, իսկական իրողութիւնը ամենաարտայայտիչ հակազդեցութիւնն է հանդիսանում այդ տեսակ պահանջներին : Լիովին միանալով Վրացիներին, երբ այս կամ այն Հայը որ եւ է կեղտոտ միջոցներով դրամադրիներն է դիրում, եւ ներք ոչ մի ժամանակ չենք կարող համամիտ լինել նրանց հետ, երբ նրանք այդ տեսակ զէպքերով ուղղում են արդարանալ իրենց այդ յետամնացութեան մէջ, նամանաւանդ երբ այդպիսի զէպքեր ընդունում են որպէս Հայերի յաղթութեան գլխաւոր պատճառներից մէկը : Հարկաւոր է եւ այն աւելացնել, որ զեռ հարց է թէ ի՞նչպէս կը լինէին Վրացիք, եթէ նրանք օժտուած լինելով Հայերի առեւտրական ընդունակութիւններով ու եռանդով, նոյնչափ մեծ ծաւալով զբաղէին առուտորով ու արհեստագիտութեամբ : Յաճախ մարդ մաքուր է երեւում որովհետեւ ոչնչով չէ զբաղում, եւ այդպիսիների թիւը Վրացոց մէջ շատ մեծ է : Եւ արդէն չեմ կամենում յիշել այստեղ այն կարծիքները, որոնք տարածւած են Վրացոց մասին : Մէկը կը յիշեմ միայն, որ՝ այն ինչ որ հեշտութեամբ ձեռք է բերւում, հեշտութեամբ է եւ մոխում : Վրաց աշխուշակները առանց մեծ աշխատանք դնելու՝ արդիւնք ստանալով իրանց կիսաքանդ կալուածքներից, կամ գրաւ դնելով կալուածքը, միաժամանակ եւ առատօրէն մոխում են ստացած փողը, բայց այն էլ դեռ նալը է թէ ինչի՞՞ վրայ են մոխում, անձնական պիտոյքների իհարկէ եւ ամենաներկորդական պիտոյքների — հագուստի, կառքերի, զուարճութիւնների, եւ այլն : Իսկ արդեօք կենսական լուրջ պահանջները, անձնական, ընդհանրական եւ թէ հասարակական, ստանում են այնպիսի բաւարարութիւն ինչպէս Հայերի մօտ : Արդէն չենք խօսում բարեգործութեան մասին, որտեղ Վրացոց տեղը հաւասար է զերօրի : Դա խոստովանում են նոյն իսկ Վրացիք :

Գ. ՄԵԼԻՔ-ԱՄԲԻԵՈՅԱՆ

(Շարունակելի)

Տ փ դ է ս, 1901

